

УДК 338.439.2

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

*М. Ступень, д. е. н., Р. Гулько, к. е. н., Н. Ступень, к. е. н., О. Гулько, асистент
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Останні десятиліття ознаменувалися інтенсивним розвитком сільського господарства, що зумовлено необхідністю забезпечення національної продовольчої безпеки, відтворення життєво важливих сфер розвитку економіки, припливом іноземного капіталу та іншими соціально-економічними й екологічними чинниками. Відновлювані природні ресурси визначають територіальну організацію сільського господарства, напрями його спеціалізації, ефективність функціонування та розвитку в цілому. Теоретичні основи розвитку відновлюваних природних ресурсів, що використовуються в сільському господарстві, як специфічного напрямку природокористування були започатковані різними науковцями, однак цілісного та завершеного вигляду як наукова концепція цей напрям не набув і донині. Тому є необхідність у комплексному та системному вивченні економічної сутності відновлюваних природних ресурсів, виявленні їх особливостей у сільському господарстві через розгляд різних їх типів, дослідження закономірностей природокористування щодо відновлення природних ресурсів.

Соціо-еколого-економічна характеристика відновлюваних природних ресурсів тісно взаємопов'язана з такими поняттями, як “ресурсовідновлення” та “ресурсовідтворення”. У першому випадку відновлення узагальнює не нові процеси створення природних ресурсів, а повернення колишніх їх характеристик. Це стосується лише відновлюваних природних об'єктів та явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток окресленої проблематики зробили такі науковці, як Б. Данилишин, А. Голіков, В. Голян, О. Дейнека, М. Кабацький, О. Несветов, Л. Позднякова, О. Царенко, П. Черномаз, М. Хвесик та ін.

В аспекті самовідтворення відновлювані природні ресурси розглядали Н. Реймерс, Л. Мельник, О. Мінц, М. Мелешкін, А. Зайцев, Х. Маринов, В. Веснін.

Під відновлюваними природними ресурсами належить розуміти всі види ресурсів рослинного і тваринного світу, ґрунти, що утворюють біосферу і які здатні до повного або часткового самовідновлення через розмноження або інші природні цикли відновлення, що створює сприятливе екологічне середовище для соціуму. Соціум як основний споживач природних ресурсів визначає в багатьох випадках відновлюваність або невідновлюваність природних ресурсів, які використовуються в сільському господарстві. Головне в системі споживання – забезпечити постійну можливість їх відновлення, тоді забезпечиться процес безперервного споживання, де природні ресурси служитимуть людині практично безконечно.

Постановка завдання. Наше завдання – розкрити основні аспекти формування механізмів використання відновлюваних природних ресурсів у сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу. Основними чинниками, що визначають обсяг продовольчих ресурсів, є площа сільськогосподарських угідь, якість ґрунтів, урожайність основних сільськогосподарських культур та продуктивність худоби, кліматичні умови, технологічний рівень виробництва, переробки та зберігання продовольства.

Основні заходи нарощування обсягів продовольчих ресурсів такі: підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, раціональне використання продовольчої сировини та вторинних (види і групи промислових, сільськогосподарських, комунально-побутових та інших відходів, які за своїм речовинним складом і фізико-механічними властивостями можна використати як вторинну сировину або джерело енергії) ресурсів; впровадження сучасних технологій виробництва та збереження продукції, створення нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, порід тварин, повніше використання ресурсів лісів, нетрадиційних джерел продовольства, збільшення частки продовольчих ресурсів рослинного походження.

Важливим елементом відновлюваних природних ресурсів, які відіграють винятково важливе значення у розвитку сільського господарства в сучасних умовах, є ґрунти, які являють собою самостійне природно-історичне органо-мінеральне тіло, що виникло у поверхневому шарі літосфери Землі в результаті тривалого впливу біотичних, абіотичних і антропогенних факторів, має специфічні генетико-морфологічні ознаки і властивості, що створюють для росту й розвитку рослин відповідні умови. Саме ґрунти є основним засобом сільськогосподарського виробництва та об'єктом застосування праці [2].

Важливою сутнісною характеристикою відновлюваних природних ресурсів, зокрема ґрунтів, є біомаса, тобто кількість речовини живих організмів, нагромаджена в популяції, біоценозі або біосфері на будь-який момент часу. Виражається в одиницях сирої або сухої маси, іноді в одиницях енергетичного еквівалента на одиницю площі поверхні або об'єму (кг/га , г/м^3 , Дж/м^2). Обсяг біомаси на Землі залежить від кількості сонячної енергії, що фіксується рослинами у процесі фотосинтезу, і кількості речовин, що беруть участь у біотичному кругообігу. Приріст біомаси за певний період часу називають продукцією біомаси. Обсяг біомаси та швидкість її збільшення характеризують біопродуктивність виду, угруповання або екосистеми [1, с. 61-64, 81].

Сутнісну характеристику відновлюваних природних ресурсів також відображає поняття “біомаса ґрунтів”, усіх живих організмів на одиницю об'єму ґрунту або для шару ґрунту на одиницю площі. Бактеріальна маса в орному шарі бідних ґрунтів становить кілька центнерів, багатих – 15-40 ц/га [3].

З позиції самовідтворення відновлювані природні ресурси – це ресурси, які здатні до повного або часткового самовідновлення через розмноження або інші природні цикли відновлення. Такі ресурси можуть відтворюватись у природних процесах і підтримуватись у певній постійній кількості, що визначається рівнем їх щорічного відтворення та споживання.

З видової позиції відновлювані природні ресурси являють собою різні види ресурсів, що утворюють тваринний і рослинний світи, ґрунти, водні ресурси. Однак

іноді при безгосподарному використанні деякі види відновлюваних ресурсів можуть перейти в розгляд невідновлюваних або їх відновлення потребує порівняно більше часу. Зокрема, родючість ґрунтів, яка підвищується при їх раціональному використанні, може значно погіршитися при неправильних методах обробітку, а ерозія, яка при цьому виникає, часто фізично зменшує ґрунтовий покрив. Те ж саме можна сказати і про ресурси рослинного і тваринного світу, де при хижацькому використанні порушується здатність біологічних систем до самовідтворення, і тоді ці ресурси стають практично не відновлюваними [4].

Синтезуючи ці два наукові підходи, під відновлюваними природними ресурсами будемо розуміти всі види ресурсів рослинного і тваринного світу, ґрунти, що утворюють біосферу і які здатні до повного або часткового самовідновлення через розмноження або інші природні цикли відновлення, що створює сприятливе екологічне середовище для соціуму. Соціум як основний споживач природних ресурсів визначає в багатьох випадках відновлюваність або невідновлюваність природних ресурсів, які використовуються в сільському господарстві. Головне в системі споживання – забезпечити постійну можливість їх відновлення, тоді забезпечиться процес безперервного споживання, де природні ресурси служитимуть людині практично безконечно. Збереження відновлюваних ресурсів може здійснюватись кількома шляхами, насамперед раціонально використовуючи ресурси на основі їх планування з урахуванням швидкості відновлення. Окрім того, необхідно постійно залучати в експлуатацію нові ресурси, а також штучно відновлювати існуючі (лісопосадки, риборозведення тощо) [5].

На відміну від ресурсовідведення, ресурсовідтворення – це: по-перше, специфічна сфера діяльності суспільного виробництва, спрямована на збереження кількості та якості відтворюваних природних ресурсів на основі цілеспрямованого управління природними ресурсами; по-друге, це штучне підтримання природних ресурсів, передусім відтворюваних, на певному рівні за допомогою відповідних ресурсовідновлювальних заходів для досягнення їх продуктивного стану. Можливими напрямками відтворення можуть бути: лісорозведення, риборозведення, рекультивация, агролісомеліорація, штучне розведення мисливських тварин і птахів.

У сфері відновлюваного природокористування діють також економічні закони, серед яких особлива роль відводиться таким:

– спадної віддачі – один із законів ринкової економіки, змістове навантаження якого полягає в тому, що з певного моменту послідовне приєднання одиниці змінного ресурсу, наприклад праці, до незмінного фіксованого (зокрема, землі) дає додатковий або граничний продукт, який зменшується в розрахунку на кожну наступну одиницю змінного ресурсу. Внаслідок цього при збільшенні кількості працюючих зростання обсягів виробництва відбувається меншою мірою. При цьому доцільним є дотримання оптимальної кількості зайнятих, передусім у сфері відновлюваного природокористування;

– відносної рідкості ресурсів, який виражає зв'язки між зростаючими випереджальними потребами людини. Зростанню потреб людини перешкоджає відносна обмеженість економічних ресурсів, тому необхідною є економія

раціонального використання ресурсів, передусім відновлюваних;

– спадної продуктивності факторів виробництва, що виражає зв'язки між розширеним використанням одного з факторів виробництва і зростанням продукту, що на певному етапі починає знижуватися. При цьому кількість благ найшвидше зростає за найоптимальнішого пропорційного використання всіх факторів. Важливим є забезпечення пропорційного використання всіх факторів з метою зростання кількості благ за рахунок відновлюваного природокористування;

– зростання екологічних витрат суспільства, який виражає суспільно необхідні витрати сфери матеріального та нематеріального виробництва на охорону, використання та відтворення природних ресурсів, які зростають у часі та просторі, оскільки матеріальне виробництво, невиробнича сфера життєдіяльності людини не можуть функціонувати без використання обмежених на сучасному етапі природних ресурсів. З розширенням масштабів експлуатації природних ресурсів, у тому числі відновлюваних, і посиленням деструктивних змін довкілля виникає необхідність пропорційного наростаючого витрачання коштів і матеріальних засобів на екологічні цілі. Ігнорування вимог цього закону призводить до погіршення якості довкілля, виснаження природних ресурсів, до зростаючих екологічних витрат, а в кінцевому підсумку до соціально-економічного зубожіння;

– зростання екологічних потреб, що виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між зростанням інтенсивності праці, нервових, психічних та емоційних навантажень на людський організм в умовах забрудненого довкілля та його погіршення й необхідністю задоволення зростаючих екологічних потреб для належного відтворення людини як біологічної істоти. Із суто економічного погляду необхідно розробити критерії господарського використання природних ресурсів (їх оцінку, нормативи використання, зіставлення витрат і результатів тощо). На думку С. В. Мочерного [2, с. 548], дія цього закону не має абсолютного характеру, тобто за умови відтворення природного компонента робочої сили нормальної якості людини загалом він перестає діяти;

– інтернаціоналізації виробництва, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між взаємодією людини з природою й створенням необхідних матеріальних і духовних благ, відтворення самої людини на інтернаціональному рівні. Суперечність між людиною і природою, забруднення довкілля стали глобальною проблемою, у зв'язку з чим для її розв'язання потрібна координація зусиль у межах окремих регіонів світу (наприклад, Європи) і всієї планети.

Дотримання розглянутих законів дасть змогу забезпечити раціональне природокористування у сфері використання відновлюваних природних ресурсів у сільському господарстві, зберегти довкілля та збалансувати співвідношення “людина-біосфера”.

Висновки. На нашу думку, під поняттям “природні ресурси” необхідно розуміти сукупність потенційного капіталу (природні об'єкти, явища та сили природи), який може бути використаний у процесі задоволення потреб економіки та відтворювального споживання за умов охорони довкілля та з метою забезпечення

збалансованого соціо-економічного розвитку території; “відновлювані природні ресурси” являють собою усі види ресурсів рослинного та тваринного світу, ґрунти, що утворюють біосферу і які здатні до повного або часткового самовідновлення через розмноження або інші природні цикли відновлення, що створює сприятливе екологічне середовище для соціуму.

Виділено особливості відновлюваних природних ресурсів у сільському господарстві (рослинного, тваринного світу та ґрунтів). Обґрунтовано, що рослинний світ є базою для продовольчих ресурсів, харчових продуктів та сировини для їх виробництва; тваринний світ є базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей; ґрунти є основним засобом сільськогосподарського виробництва та об’єктом застосування праці.

Провідними напрямками у відтворювальному природокористуванні повинно бути дотримання вимог раціонального природокористування з метою недопущення спустошення природних багатств, особливо в умовах нової економічної системи.

Бібліографічний список

1. Екологічна енциклопедія : у 3 т. / голов. ред. А. В. Толстоухов [та ін.]. – К. : Центр екол. освіти та інформації, 2007 – . – Т. 1: А – Е. – 2007. – 432 с.
2. Економічна енциклопедія : [у 3 т.] / ред. рада: Б. Гаврилишин (голова) [та ін.]. – К. : Вид. центр “Академія”, 2002 – . – Т. 1 / [відп. ред. С. Мочерний]. – 2002. – 864 с.
3. Канівець В. І. Життя ґрунту [Текст] / В. І. Канівець. – 2. вид., доповн. – К. : Аграрна наука, 2001. – 132 с.
4. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 289-111 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
5. Черевко Г. В. Економіка природокористування / Г. В. Черевко, М. І. Яців. – Львів : Світ, 1995. – 208 с.

Ступень М., Гулько Р., Ступень Н., Гулько О. Формування механізмів використання відновлюваних природних ресурсів у сільському господарстві

Розглядається авторський підхід до типології природних ресурсів, який допоможе виявити особливості відновлюваних природних ресурсів у сільському господарстві. При цьому особливо важливого значення набуває дотримання постулатів збалансованого природокористування, що дасть змогу забезпечити сталий розвиток природних ресурсів.

Ключові слова: відновлювані природні ресурси, сільське господарство, природокористування.

Stupen M., Gulko R., Stupen N., Gulko O. Formation of mechanisms usage renewable natural resources in agriculture

The author’s approach to the typology of natural resources is considered and it allows to identify the peculiarities of renewable natural resources in agriculture. Thus, the adherence postulates of balanced natural resource management become especially important and that allows to provide the sustainable development of natural resources.

Key words: renewable natural resources, agriculture, natural resource management.

Ступень М., Гулько Р., Ступень Н., Гулько О. Формирование механизмов использования возобновляемых природных ресурсов в сельском хозяйстве

Рассматривается авторский подход к типологии природных ресурсов, который позволит выявить особенности возобновляемых природных ресурсов в сельском хозяйстве. При этом особенно важное значение приобретает соблюдение постулатов сбалансированного природопользования, что позволит обеспечить устойчивое развитие природных ресурсов.

Ключевые слова: возобновляемые природные ресурсы, сельское хозяйство, природопользование.